

ARKADIUSZ SADOWSKI, WALENTY POCZTA,
EWELINA SZUBA-BARAŃSKA, PATRYCJA BEBA¹

MODELE GOSPODARSTW ROLNYCH W PAŃSTWACH UNII EUROPEJSKIEJ

Streszczenie: W artykule scharakteryzowano i określono znaczenie poszczególnych modeli gospodarstw rolnych, wyodrębnionych na podstawie badań własnych jako rodzinne, drobne i wielkotowarowe. Delimitacji dokonano na podstawie struktury siły roboczej oraz relacji dochodu rolniczego do płacy minimalnej. Za podmioty rodzinne przyjęto te, w których dominuje praca własna rodziny rolniczej, a dochód w przeliczeniu na jedną osobę pracy własnej przewyższa płacę minimalną netto w danym kraju. Jednostki charakteryzujące się przewagą pracy najemnej nad pracą własną uznano za gospodarstwa wielkotowarowe. Pozostałe gospodarstwa, gdzie dochód uzyskiwany przez osobę pełnozatrudnioną był niższy od płacy minimalnej, zostały sklasyfikowane jako drobne.

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że dominującą formą gospodarowania na obszarze Unii Europejskiej jest rolnictwo rodzinne, które w przeważającej części państw UE angażuje największą część zasobów. Występuje jednak grupa krajów, w których istotną rolę odgrywają podmioty wielkotowarowe ze względu na duży udział w uzyskiwanej produkcji rolnej i angażowaniu zasobów ziemi i pracy. Gospodarstwa drobne, mimo że w wielu krajach przeważają liczebnie, to jednak mają niewielkie znaczenie ekonomiczne, ze względu na nieznaczny udział w zasobach ziemi i przede wszystkim małą partycypację w wytwarzaniu krajowej produkcji rolnej.

Słowa kluczowe: rolnictwo, modele gospodarstw rolnych, Unia Europejska

DETERMINANTY STRUKTURY GOSPODARSTW ROLNYCH W UNII EUROPEJSKIEJ

Rolnictwo rozwijało się przez tysiąclecia, ewoluując w kierunku dwóch podstawowych modeli gospodarstw rolnych: rodzinnych oraz wielkotowarowych (przeważnie

¹ Autorzy są pracownikami naukowymi Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu (Arkadiusz Sadowski, e-mail: sadowski@up.poznan.pl; Walenty Poczta, e-mail: poczta@up.poznan.pl; Ewelina Szuba-Barańska, e-mail: szuba@up.poznan.pl; Patrycja Beba, e-mail: beba@up.poznan.pl).

też wielkoobszarowych). Można przyjąć, że gospodarstwa wielkoobszarowe są jednostkami komercyjnymi, silnie związanymi z rynkiem, natomiast wśród gospodarstw rodzinnych występują zarówno podmioty nastawione na zbył, gdzie rolnictwo jest podstawą utrzymania rodziny, jak i jednostki o funkcjach socjalnych, samozaopatrzeniowych, rekreacyjnych i innych.

Biorąc pod uwagę wielkość gospodarstwa, siłę jego powiązań z rynkiem i funkcje, jakie pełni ono dla właścicieli, Bogdan Klepacki [2005] wyróżnił trzy grupy gospodarstw, jakie funkcjonują w polskim rolnictwie:

- gospodarstwa drobne, które traktowane są przez właścicieli jako miejsce życia i (lub) jako lokata kapitału, a nie jako podmiot towarowej produkcji rolnej,
- gospodarstwa intensywne, które cechuje rosnący obszar, rozwijanie produkcji m.in. przez inwestycje oraz wysoki stopień integracji z rynkiem,
- gospodarstwa wielkoobszarowe, odznaczające się uproszczoną produkcją na dużą skalę, łatwą do zmechanizowania.

Przyjmując, że tożsame grupy gospodarstw występują również w gospodarkach innych państw europejskich, podobną klasyfikację zastosowano w niniejszym opracowaniu, wyróżniając gospodarstwa drobne (nietowarowe), rodzinne (intensywne, o średniej powierzchni) i wielkotowarowe.

Współczesna Unia Europejska jest ugrupowaniem 28 państw cechujących się różną wielkością, odmiennym potencjałem ludnościowym i ekonomicznym, i – co w kontekście omawianego tematu niezwykle istotne – różną historią polityczną i gospodarczą [Pocza i inni 2008; Sadowski i Czubak 2012]. Dlatego też w każdym z krajów ukształtowała się specyficzna struktura agrarna, będąca wypadkową wielu różnych czynników o charakterze przyrodniczym (np. ukształtowanie powierzchni, klimat), ekonomicznym czy politycznym. Trzeba przy tym zauważyć, że struktura ta ulega stopniowej ewolucji, aczkolwiek w swej istocie charakteryzuje się znaczną inercją i wpływem przeszłych decyzji politycznych. Wziąwszy pod uwagę częste zmiany granic w Europie, skutkiem tego jest także poważne wewnętrzne (regionalne) zróżnicowanie struktury agrarnej w wielu państwach europejskich. Jak zauważają w odniesieniu do polskich realiów Maria Hałamska i inni [2003, s. 187], *gdy z pewnego dystansu spoglądamy na polskie rolnictwo, także i tu odnajdujemy głębokie bruzdy wyryte przez historię kraju. Różnice regionalne przypominają o XIX-wiecznych rozbiorach i XX-wiecznych zmianach granic*. Podobną opinię można wyrazić o wielu innych europejskich krajach. Zasadniczy podział dotyczy przy tym państw starej i nowej Unii. Różnice struktury agrarnej, a także produktywności rolnictwa związane są przy tym nie tylko z odmienną historią gospodarczą okresu powojennego, lecz także z zaszłościami wcześniejszymi. Państwa starej Unii, leżące na zachodzie Europy (z wyjątkiem Grecji) zdecydowanie wcześniej i głębiej przeszły okres XIX- i XX-wiecznej industrializacji powiązanej z odpływem ludności rolniczej do innych działalności (głównie do przemysłu), co generalnie pozytywnie wpłynęło zarówno na strukturę agrarną, jak i na wydajność rolnictwa „napędzaną” napływem kapitału. Państwa Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie rewolucja przemysłowa nadeszła później i z mniejszym nasileniem, charakteryzują się przez to zdecydowanie bardziej rozdrobnioną strukturą [Bedrać i Cunder 2008; Sadowski i inni 2013], tym bardziej że dominujące w tej części

świata mocarstwa (w tym szczególnie monarchia habsburska) nie podejmowały działań na rzecz koncentracji produkcji. Reformy okresu międzywojennego były zbyt powierzchowne, aby radykalnie zmienić ten stan rzeczy [Halamska 1998]. Reformy powojenne z kolei stanowiły w założeniu pierwszy etap kolektywizacji, która w większości krajów bloku wschodniego (poza Polską i Jugosławią) została skutecznie przeprowadzona, wpływając także na współczesną strukturę agrarną wielu krajów, w tym szczególnie Czech i Słowacji [Blass i Božík 2008; Bašek i Divíla 2008], gdzie na bazie przekształconych gospodarstw państwowych i spółdzielczych działają obecnie podmioty będące osobami prawnymi. W innych krajach przekształcenia dokonane po upadku realnego socjalizmu poszły w tym kierunku, że większość arealu należy do licznej grupy drobnych gospodarstw, obok których działają wielkoobszarowe przedsiębiorstwa [Alexandri i inni 2008; Józwiak i Ziętara 2013]. Współcześnie kierunek ewolucji struktur rolnych w poszczególnych krajach unijnych wyznacza głównie wspólna polityka rolna (WPR), a w znacznej mierze jej narodowe implementacje, gdzie wybór odpowiednich instrumentów jest uzależniony od wyników ogólnoeuropejskich kompromisów oraz od najważniejszych w danym państwie potrzeb, które z kolei są pochodną stanu gospodarki i poziomu rozwoju społecznego [Sadowski i Czubak 2013]. Trzeba jednak nadmienić, że oddziaływanie WPR jest w perspektywie historycznej stosunkowo krótkie. Realizowana jest ona „zaledwie” od ponad półwiecza i to wyłącznie w państwach założycielach Wspólnoty. W pozostałych krajach okres ten jest odpowiednio krótszy, a w przypadku nowych krajów członkowskich wynosi zaledwie 10 lat. Współczesne zróżnicowanie struktur, zobrazowane poprzez odmienne proporcje poszczególnych modeli gospodarstw (rodzinnych, wielkotowarowych i drobnych) jest skutkiem występowania konkretnych zaszczości historycznych z dziedziny polityki i ekonomii, a także niezmiennych uwarunkowań przyrodniczych (które w niniejszym opracowaniu nie zostały uwzględnione, lecz które także kształtują obraz rolnictwa w poszczególnych krajach).

KRYTERIA OCENY MODELI GOSPODARSTW

Zróżnicowanie modeli gospodarstw tworzących w poszczególnych krajach określoną strukturę jest pewnym ukształtowanym historycznie faktem. Jak już zostało wspomniane, podlegają one nieustannej ewolucji, kierowanej między innymi intencjonalnymi czynnikami politycznymi. Dlatego też ważna jest ocena społecznej przydatności zarówno samych modeli gospodarstw, jak i stworzonych przez nie struktur. Dokonując próby oceny, pod uwagę można wziąć co najmniej kilka kryteriów. Są to m.in. aspekty:

- społeczne – związane z zapewnieniem bezpieczeństwa żywnościowego. Potrzeby żywieniowe człowieka należą do potrzeb podstawowych, których zaspokojenie konieczne jest do funkcjonowania jednostek i nie może być przesuwane w czasie. Z tego względu rolnictwo powinno generować ilość produktów żywnościowych adekwatną do wielkości populacji;
- ekonomiczne – powiązane z odpowiednim poziomem dochodów producentów rolnych gwarantujących opłacalność produkcji;

- środowiskowe – obejmujące aspekty związane z utrzymaniem odpowiedniej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej, w tym głównie gleby [Sadowski 2012], generowaniem dóbr publicznych oraz ograniczeniem kosztów zewnętrznych [Zegar 2012].

Cechami charakterystycznymi gospodarstw rodzinnych są silne związki między gospodarstwem rolnym i domowym, uzyskiwanie przeważającej części dochodów z prowadzonej produkcji rolnej, a także autonomia decyzyjna prywatnego właściciela lub użytkownika [Drygas 2015; Halamska 2015; Poczta i inni 2015]. Elementy te są motywatorem uzyskiwania jak najlepszych wyników ekonomicznych przy jednoczesnym dbaniu o jakość środowiska, co bezpośrednio wynika z posiadania ziemi na własność². Nie jest to wprawdzie warunek konieczny dla istnienia gospodarstwa rodzinnego [Zegar 2009], jednakże posiadanie praw własności do użytkowanych gruntów jest czynnikiem podnoszącym jakość zarządzania strategicznego w gospodarstwie zarówno w obszarze ekonomicznym, jak i środowiskowym. Wszystkie te cechy podmiotów rodzinnych świadczą o spełnianiu kryteriów oceny przedstawionych powyżej. W prowadzonej działalności, pomimo dominacji celu mikroekonomicznego, ważny jest również aspekt środowiskowy i społeczny, co świadczy o dobrym zrównoważeniu tych podmiotów, szczególnie większych, prowadzonych przez lepiej wykształconych i zmotywowanych użytkowników zwracających uwagę na minimalizację negatywnego oddziaływania produkcji na środowisko [Sadowski 2012].

Funkcjonowanie gospodarstw wielkotowarowych oparte jest na zewnętrznej, najemnej sile roboczej i dominacji celów mikroekonomicznych. Powstanie takich podmiotów w gospodarkach państw europejskich ma różną genealogię. Na zachodzie Europy było to działanie sił rynkowych, a na wschodzie polityka państwa ukierunkowana na kolektywizację. Obecnie jednak w obu przypadkach funkcjonują one na podobnych zasadach [Poczta i inni 2008]. Podmioty te prowadzą produkcję na dużą skalę przy relatywnie niskich kosztach jednostkowych. Jest to możliwe dzięki wykorzystaniu skoncentrowanego kapitału i infrastruktury, a także dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii wytwarzania. Sprzyja to realizacji społecznego celu zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego, często niestety za cenę dominacji celów mikroekonomicznych nad środowiskowymi (głównie za sprawą monokulturyzacji upraw wpływającej niekorzystnie na glebę i krajobraz, nadmiernego stosowania chemicznych środków produkcji, rozdzielania produkcji roślinnej i zwierzęcej czy w końcu znacznej koncentracji w produkcji zwierzęcej). Za główną przyczynę takiego stanu można uznać oddzielenie gospodarstwa domowego od rolnego. Na skutek tego właściciele gospodarstw wielkotowarowych, które często mają charakter korporacyjny, posiadają niewielką motywację do dbałości o glebę (czy nazywając to dosadniej – o środowisko), by zapewnić „warsztat pracy” przyszłym pokoleniom. W przypadku spółek prawa handlowego zjawisko to jest potęgowane przez rozdzielanie funkcji właścicielskich od zarządczych i częsty brak własności ziemi. Również

² W przypadku wystąpienia konfliktu między bieżącymi celami ekonomicznymi (pilnymi) i długookresowymi środowiskowymi (ważnymi), zazwyczaj realizowane będą te pierwsze [Sadowski 2012; Sadowski i Czubak 2010].

pracownicy takich podmiotów nie czują się zobowiązani do działań uwzględniających aspekty środowiskowe produkcji [Zegar 2009].

Trzecia grupa gospodarstw to gospodarstwa drobne. Z powodu niewielkiej skali produkcji, jaką wytwarzają, nie są w stanie spełnić podstawowego kryterium oceny przydatności poszczególnych modeli gospodarstw, a mianowicie kryterium zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego. Ponadto gospodarstwa te zmniejszają globalny poziom tego bezpieczeństwa z powodu nieefektywnego wykorzystania ziemi lub niewykorzystywania w jej w ogóle. Jednak istnienie tej grupy gospodarstw znajduje swoje uzasadnienie lub usprawiedliwienie. W warunkach braku pozarolniczych miejsc pracy dla marginalnej siły roboczej na wsi, małe gospodarstwa pełnią funkcję „bufora” społecznego (dotyczy to typowych gospodarstw socjalnych). Nie jest to stan pożądany, jednak zjawisko to można traktować w kategoriach „mniejszego zła”. Kolejnym uzasadnieniem funkcjonowania tych podmiotów jest forma użytkowania części ziemi będącej w ich posiadaniu. Osoby zamożne nierzadko wykorzystują ziemię do celów hobbystyczno-rekreacyjnych, co jest zgodne z zasadą wolności gospodarczej, jednak nie powinno się tego zjawiska rozpatrywać w kategoriach rolniczych czy ekonomicznych. Wśród grupy gospodarstw drobnych występują również podmioty „koniunkturalne”, które nakierowane są często na czerpanie korzyści w postaci korzystania ze specyficznych form opodatkowania i ubezpieczenia społecznego lub też pozyskiwania środków z Unii Europejskiej. Małe gospodarstwa są też niejednokrotnie niezrównoważone środowiskowo [Sadowski 2012; Wrzaszcz 2012]. Fakt ten wynika z braku odpowiedniego kapitału ludzkiego i rzeczowego, jak również z braku motywacji do dbania o swój warsztat pracy i spełniania prawnych norm środowiskowych. Istnieją jednak gospodarstwa drobne, które zajmują się produkcją specyficznej, wysokiej jakości żywności. Popyt na taką żywność nieustannie wzrasta, co spowodowane jest zwiększaniem świadomości zdrowotnej i bogaceniem się społeczeństw w Europie. Nie należy jednak zapominać o tym, że sytuacja ta dotyczy tylko części podmiotów drobnych (marginalnych ekonomicznie), które po dokonaniu odpowiednich przeobrażeń strukturalnych tracą cechę ekonomicznej marginalności.

Można zatem stwierdzić, że tylko silne towarowe gospodarstwa rodzinne spełniają wszystkie zaproponowane przez autorów kryteria oceny modeli gospodarstw rolnych. Sytuacja ta w pewien sposób determinuje kształt prowadzonej polityki rolnej. Docelowym europejskim modelem rolnictwa jest rolnictwo oparte na zrównoważonych środowiskowo i efektywnych ekonomicznie gospodarstwach rodzinnych, co nie wyklucza funkcjonowania pozostałych modeli gospodarstw rolnych. Ich występowanie jest pochodną zaszcłości historycznych, jak również pełnionych funkcji: gospodarstwa wielkotowarowe zapewniają podaż tańszych surowców, a socjalne (marginalne ekonomicznie) są pewnym „buforem” społecznym.

Z innych badań autorów [Sadowski i inni 2013; Baer-Nawrocka i Sadowski 2013] wynika przy tym, że poza bodźcami ekonomicznymi, czynnikami sprzyjającymi koncentracji są pewne regulacje, szczególnie związane z potrzebą wykonania inwestycji dostosowujących gospodarstwa wielkotowarowe do standardów unijnych w dziedzinie ochrony środowiska i zdrowia. Są one mikroekonomicznie uzasadnione jedynie przy odpowiednio wysokiej skali produkcji, co jednak w konsekwencji

osłabia pozycję gospodarstw rodzinnych. Przykładem może być koncentracja produkcji trzody chlewnej, jaka dokonała się w ostatnich latach w większości krajów Unii Europejskiej. Dzieje się tak oczywiście wbrew podstawowym założeniom europejskiego modelu rolnictwa i celom wspólnej polityki rolnej, której pewne instrumenty (np. premia dla młodego rolnika) są w sposób szczególny dedykowane podmiotom rodzinnym.

METODYKA DELIMITACJI MODELI GOSPODARSTW ROLNYCH

Celem badań jest charakterystyka i określenie znaczenia poszczególnych modeli gospodarstw rolnych: rodzinnych, wielkotowarowych oraz drobnych. Analizy zostały przeprowadzone dla krajów członkowskich³ Unii Europejskiej w podziale na dwa subgrupowania – UE-15 i UE-12. Wykorzystano w tym celu dane statystyczne bazy Eurostat (<http://ec.europa.eu/eurostat>), uzupełnione wynikami rachunkowości rolniczej FADN (<http://ec.europa.eu/agriculture/rica/>), w zakresie wyznaczania wysokości dochodów rolniczych.

Delimitacji wyróżnionych modeli dokonano z wykorzystaniem klas wielkości ekonomicznej, które są określone w statystyce masowej na podstawie wielkości standardowej produkcji (SO)⁴.

Pierwszym krokiem analiz było wyodrębnienie grupy gospodarstw rodzinnych. Wykorzystano do tego wyniki rachunkowości FADN. Do gospodarstw tych zaliczono podmioty należące do odpowiednich klas wielkości ekonomicznej, które spełniały dwa podstawowe założenia:

- praca własna rodziny rolniczej stanowi ponad 50% nakładów pracy liczonej jako AWU⁵ (*annual work unit*),
- dochód rolniczy (liczony zgodnie z metodyką FADN) w przeliczeniu na jedną osobę pracy własnej (FWU – *family work unit*) przewyższa płacę minimalną netto w danym kraju.

Kryteria te wynikają z przyjętych przez autorów założeń, zgodnie z którymi gospodarstwo rodzinne dzięki wykorzystaniu głównie własnej siły roboczej powinno stanowić podstawowe źródło utrzymania, co zapewni rodzinie rolniczej egzystencję na odpowiednim poziomie. Graniczna wartość standardowej produkcji, na podstawie której klasy gospodarstw są kwalifikowane do tego modelu, w poszczególnych krajach kształtuje się na różnym poziomie ze względu na różnice w wysokości płacy minimalnej. Uzasadnieniem tego założenia jest zróżnicowany poziom zarobków i cen w poszczególnych krajach członkowskich Unii Europejskiej, który wpływa również na wysokość dochodów rolniczych.

Kolejnym krokiem badań było wyodrębnienie grupy gospodarstw wielkotowarowych, także na podstawie danych FADN. Zaliczono do niej te podmioty, które

³ Ze względu na brak znaczącej części danych, badaniami nie została objęta Chorwacja.

⁴ „Standardowa produkcja (z ang. *Standard Output*) jest to średnia z 5 lat wartość produkcji określonej działalności produkcji roślinnej lub zwierzęcej uzyskiwana z 1 ha lub od 1 zwierzęcia w ciągu 1 roku, w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcyjnych” [Goraj i inni 2010].

⁵ AWU (*annual work unit*) to roczna jednostka przeliczeniowa pracy, zgodnie z którą 1 AWU = 2200 godzin przepracowanych w ciągu roku [Goraj i inni 2010].

należały do klas wielkości ekonomicznej charakteryzujących się przewagą pracy najemnej nad pracą własną. Jednocześnie były to klasy o największym poziomie produkcji standardowej, stąd określone zostały jako model wielkotowarowy.

Ostatnia grupa – gospodarstw drobnych (marginalnych ekonomicznie) – składa się z gospodarstw, w których dochody w przeliczeniu na jednostkę pracy własnej były niższe niż płaca minimalna w danym kraju. Ponieważ do delimitacji tego modelu także wykorzystano bazę FADN, zaliczone tu zostały wszystkie klasy wielkości ekonomicznej spełniające podane wyżej kryterium dla podmiotów drobnych oraz wszystkie klasy z bazy Eurostat, o tej lub niższej wielkości ekonomicznej⁶.

Nieco odmienne podejście badawcze zastosowano w innym opracowaniu autorów [Pocztą i inni 2015], gdzie głównym celem była delimitacja gospodarstw rodzinnych. W pierwszym etapie wyodrębniono podmioty spełniające kryterium dochodowe, co znaczy, że w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną pracy własnej (FWU) uzyskano dochód powyżej parytetu określonego dla poszczególnych państw przez dwa graniczne poziomy, to jest płacę minimalną netto oraz przeciętne wynagrodzenie. Jest to podejście zbliżone z metodyką przyjętą także w niniejszym opracowaniu. W drugim etapie z grupy podmiotów uzyskujących dochód powyżej parytetu wyłączono gospodarstwa grupowe i osób prawnych. W prezentowanym artykule natomiast przyjęto, że jednym z kryteriów określających rodzinny charakter gospodarstwa jest wykorzystywanie głównie rodzinnej siły roboczej, stąd za gospodarstwa wielkotowarowe (przedsiębiorstwa rolnicze), uznane zostały te, gdzie bez względu na formę prawną przeważają pozarodzinne nakłady pracy.

Po przeprowadzonej delimitacji trzech podstawowych modeli dokonano w poszczególnych krajach ich charakterystyki, uwzględniając liczebność, areał, zasoby pracy, udział w tworzeniu krajowej standardowej produkcji oraz relacje pomiędzy czynnikami produkcji. Charakterystyka wykonana została na podstawie danych pochodzących z bazy Eurostat.

ZASOBY I STANDARDOWA PRODUKCJA GOSPODARSTW

Znaczenie różnych typów gospodarstw rolnych dla poszczególnych krajów ujmowane może być w dwóch aspektach. Pierwszym z nich jest znaczenie społeczne. Odnosi się ono przede wszystkim do udziału poszczególnych typów gospodarstw w ich

⁶ Przyjęto takie postępowanie, bo rachunkowość FADN nie jest reprezentatywna dla całości rolnictwa danego kraju członkowskiego, lecz w polu obserwacji znajdują się tylko gospodarstwa wytwarzające łącznie 90% krajowej produkcji standardowej. Baza danych Eurostat jest w tym przypadku szersza, gdyż dotyczy wszystkich gospodarstw rolnych, jednakże nie zawiera wielu danych, na podstawie których została wykonana delimitacja poszczególnych modeli. W szczególności brak tam informacji o dochodzie i nakładach pracy własnej. Z powodu niepełnego zakresu wyniki ekonomiczne FADN zostały wykorzystane wyłącznie do delimitacji poszczególnych klas do kolejnych modeli, podczas gdy ich charakterystyka wykonana została na podstawie danych bazy Eurostat. W praktyce wyniki FADN nie obejmowały klas o najniższej wielkości ekonomicznej, które nie uczestniczyły w tworzeniu 90% krajowego SO, a które w niniejszej analizie w bazie Eurostat zaliczone zostały do modelu gospodarstw drobnych, łącznie z tymi klasami ujętymi w FADN, gdzie dochód na osobę był poniżej płacy minimalnej.

ogólnej liczbie oraz w angażowaniu zasobów pracy. Drugi to aspekt ekonomiczny, który związany jest głównie z partycypacją w tworzeniu produkcji rolniczej przez poszczególne klasy, co w znacznej mierze determinowane jest udziałem posiadanej ziemi, a także efektywnością jej wykorzystania. W związku z tym należy założyć, iż gospodarstwa drobne, pomimo dużej liczebności, mają małe znaczenie ekonomiczne, a ich wpływ na rozwój rolnictwa i przemiany agrarne polegał będzie przede wszystkim na przejmowaniu ich zasobów ziemi przez gospodarstwa rodzinne lub wielkotowarowe, a pracy przez sektory pozarolnicze. Znaczenie społeczne miewają różne, z uwagi na wewnętrzną niejednorodność. W przypadku gospodarstw socjalnych, ich główną społeczną funkcją jest angażowanie marginalnej siły roboczej, co jednak – jak zostało już wspomniane – należy traktować w kategoriach mniejszego zła. Oznacza to, że przy znalezieniu dla ich właścicieli pozarolniczego zajęcia, proces przejmowania ziemi gospodarstw drobnych należy uznać za zjawisko pozytywne.

W Unii Europejskiej funkcjonuje ponad 11,7 mln gospodarstw rolnych (tab. 1). Użytkują one prawie 175 mln ha i zatrudniają niemal 9,8 mln AWU, wytwarzając prawie 306 mld euro standardowej produkcji (tab. 2, 3, 4). Przeciętne gospodarstwo rolne na obszarze UE ma powierzchnię 15 ha i angażuje 0,8 AWU, a na 1 AWU przypada średnio 18 ha UR (tab. 5, 6, 7).

GOSPODARSTWA RODZINNE

Gospodarstwa rodzinne cały czas odgrywają zasadniczą rolę w rolnictwie Unii Europejskiej, gdyż stanowią około 34% gospodarstw ogółem, użytkują 51% UR oraz absorbują prawie połowę nakładów pracy, wytwarzając podobny odsetek standardowej produkcji (tab. 1, 2, 3, 4). Przeciętne rodzinne gospodarstwo rolne w UE ma powierzchnię 22 ha i angażuje 1,2 jednostki AWU, a na 1 AWU przypada średnio 19 ha UR (tab. 5, 6, 7). Obserwowane jest jednak wyraźne zróżnicowanie ich znaczenia pomiędzy starymi i nowymi państwami członkowskimi. W UE-15 około 41% stanowią gospodarstwa rodzinne, podczas gdy w UE-12 jest to niecałe 29%. W starych państwach członkowskich w gospodarstwach rodzinnych skupionych jest prawie 55% zasobów UR oraz 52% AWU, podczas gdy w nowych jest to odpowiednio 41% i 46%. Podmioty rodzinne mają jednak podobny udział w wytwarzaniu standardowej produkcji w UE-12 (49%) i UE-15 (46%). Przeciętne gospodarstwo rodzinne na obszarze UE-15 ma około 33 ha i jest ponadtrzykrotnie większe niż w UE-12. Średnie zasoby pracy w jednym gospodarstwie rodzinnym zarówno w starej, jak i nowej UE wynoszą około 1,2 AWU, co bezpośrednio jest związane z wielkością rodziny rolniczej, tworzącej w tym modelu podstawowy trzon zasobów pracy. W UE-15 na 1 AWU przypada 27 ha, a w UE-12 jest to 9 ha.

Podmioty rodzinne liczebnie dominują głównie w Czechach (76%), Hiszpanii (71%), Belgii (66%) oraz Luksemburgu (60%) i Danii (58%). W Czechach gospodarstwa te użytkują jednak tylko 15% UR i zatrudniają 22% zasobów pracy, co wskazuje na ich mniejsze znaczenie w rolnictwie niż mogłoby to wynikać z liczebności. Rodzinne formy gospodarowania dominują w wykorzystaniu czynników produkcji na obszarze Belgii (83% zasobów ziemi i 70% nakładów pracy),

Luksemburga (odpowiednio 82% i 76%) oraz Hiszpanii (odpowiednio po 64%). Gospodarstwa rodzinne użytkują ponad połowę gruntów rolnych w większości państw starej UE (poza Francją, Portugalią, Grecją oraz Danią) oraz w Polsce (64%) i na Litwie (58%). W państwach tych rodzinne formy gospodarowania skupiają również największą część zasobów pracy. Nie dotyczy to Polski, gdzie w gospodarstwach drobnych zatrudnionych jest 52% AWU⁷, co wynika bezpośrednio z rozdrobnionej struktury agrarnej. Rodzinne gospodarstwa rolne największą średnią powierzchnią mają w Wielkiej Brytanii (140 ha), Szwecji (121 ha) i Luksemburgu (83 ha). W państwach tych relatywnie wysokie są też przeciętne nakłady pracy na gospodarstwo (od 1,8 do 2,2 AWU) i zasoby ziemi przypadające na jedną osobę pełnozatrudnioną. Rodzinne gospodarstwa rolne w Polsce i na Litwie są znacznie mniejsze. Ich przeciętna wielkość to odpowiednio 20 ha i 16 ha, a średnie nakłady pracy w gospodarstwie wynoszą odpowiednio 1,9 AWU i 0,9 AWU. Dużym znaczeniem rodzinnych form gospodarowania cechuje się także Szwecja. Wprawdzie podmioty zaliczone do tej grupy stanowią tylko 19% wszystkich gospodarstw tego kraju, jednakże skupiają one około połowy zasobów pracy oraz ziemi i w znaczącym stopniu przyczyniają się do wytworzenia krajowej produkcji rolniczej.

Znaczenie rodzinnych gospodarstw rolnych jest dużo mniejsze na obszarze znacznej liczby państw, które wstąpiły do UE w ostatniej dekadzie. Skrajny przykład w tym zakresie stanowi Słowacja, w której według przyjętej metodyki liczba gospodarstw rodzinnych nie jest identyfikowalna. Niewielka jest też ich liczebność na Cyprze (2%) i Malcie (5%). Cypryjskie rodzinne gospodarstwa rolne są w posiadaniu 14% ziemi i angażują 11% zasobów siły roboczej, jednakże ich średnia wielkość jest relatywnie duża i wynosi 21 ha. W gospodarstwach tych wysokie jest jednostkowe zaangażowanie siły roboczej (2,6 AWU/gospodarstwo), co może wynikać z prowadzenia pracochłonnej produkcji roślinnej (warzywno-owoceowej). Podobna sytuacja jest na Malcie, gdzie rodzinne gospodarstwa rolne wykorzystują po około 20% ziemi i pracy, ale ich przeciętna powierzchnia jest dużo mniejsza i wynosi 4 ha. W Słowenii udział rodzinnych gospodarstw rolnych także jest niski i wynosi 10%, jednak sytuacja tych podmiotów przedstawia się inaczej, ponieważ są one w posiadaniu 34% UR i 21% zasobów pracy, a ich średnia wielkość to 22 ha. W przyszłości należy się spodziewać zwiększenia udziału gospodarstw rodzinnych w rolnictwie państw UE-12 na skutek uwolnienia zasobów dotychczas pozostających we władaniu gospodarstw drobnych lub tych gospodarstw rodzinnych, które zaprzestaną produkcji. Skutkiem tego znaczenie rolnictwa rodzinnego powinno wzrosnąć, lecz liczba podmiotów reprezentujących ten typ prawdopodobnie zmaleje.

Inaczej problem ten przedstawia się w Bułgarii, gdzie rodzinne formy gospodarowania mają mniejsze znaczenie niż mogłoby wynikać z ich liczebności. Stanowią one około 1/3 ogółu, posiadając jednak zaledwie 16% UR i angażując 38% zasobów pracy. Średnie rodzinne gospodarstwo rolne w Bułgarii ma tylko 7 ha UR a zwiększanie tej powierzchni w przyszłości będzie się mogło odbywać kosztem

⁷ Kwestie dotyczące znaczenia gospodarstw drobnych w rolnictwie omówione są w dalszej części artykułu.

innych gospodarstwach rodzinnych, gdyż w posiadaniu gospodarstw drobnych jest jedynie 3,8% zasobów ziemi.

GOSPODARSTWA DROBNE

Jak wcześniej wspomniano, w większości państw UE znaczenie ekonomiczne gospodarstw drobnych jest z racji ich charakteru niewielkie. Pierwszoplanową kwestią pozostaje natomiast znaczenie społeczne tych podmiotów, głównie z powodu angażowania zasobów pracy. W Unii Europejskiej gospodarstwa te stanowią 63% ogółu, jednakże w ich posiadaniu jest tylko 15% użytków rolnych i 36% rocznych przeliczeniowych jednostek pracy (tab. 1, 2, 3). Gospodarstwa te wytwarzają tylko około 6% wartości standardowej produkcji rolnictwa Unii (tab. 4). Średnie gospodarstwo drobne ma powierzchnię 4 ha UR, angażuje 0,5 AWU, a na 1 AWU przypada 4 ha UR (tab. 5, 6, 7). Oznacza to, że posiadany potencjał produkcyjny nie wystarcza nawet na pełne zatrudnienie jednej osoby, co prowadzi bądź do wielozawodowości rodzin rolniczych, bądź do skrajnie niskiego standardu życia. W państwach UE-12 znaczenie gospodarstw drobnych jest większe niż w UE-15. W nowych państwach członkowskich gospodarstwa te stanowią prawie 71% wszystkich gospodarstw rolnych, skupiając 18% użytków rolnych i aż 45% zasobów pracy oraz odpowiadając za wytworzenie 13% wartości standardowej produkcji. Średnia powierzchnia takiego gospodarstwa to 2 ha UR, a przeciętne zasoby pracy wynoszą 0,5 AWU (4 ha na AWU). Na obszarze starej UE gospodarstwa drobne to liczebnie blisko 54%, jednakże w ich posiadaniu jest 14% ziemi i 26% zasobów pracy. Jednocześnie są to podmioty o znikomym znaczeniu ekonomicznym, ponieważ ich partycypacja w tworzeniu standardowej produkcji wynosi zaledwie 5%. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa drobnego w UE-15 jest 3,5 razy większa niż w UE-12, ale średnia ilość jednostek pracy w gospodarstwie drobnym UE-15 jest taka sama, jak w UE-12, co skutkuje znacznie większą powierzchnią przypadającą na osobę pełnozatrudnioną w starych krajach członkowskich.

Drobne gospodarstwa dominują liczebnie w wielu krajach członkowskich. Najwyższy ich udział występuje na Cyprze (96%) i na Malcie (95%). Podmioty te mają również ponad 85% udział w Słowenii, na Słowacji i Łotwie oraz prawie 80% w Szwecji i Portugalii. Gospodarstwa te stanowią około 70% w Irlandii, Rumunii, Grecji oraz Bułgarii i Polsce. W Bułgarii i na Słowacji potencjalne znaczenie tych gospodarstw dla przemian agrarnych jest jednak niewielkie, ponieważ zajmują one tylko odpowiednio 3,8% i 9,7% powierzchni UR. W Bułgarii gospodarstwa te gromadzą jednak blisko połowę zasobów pracy, a w Słowacji 28%. W kilku europejskich krajach drobne podmioty mają też duże znaczenie ekonomiczne. Użytkują one około 80% gruntów rolnych na Malcie i ponad 61% w Słowenii oraz na Cyprze. Angażują również ponad 76% zasobów pracy rolnictwa słoweńskiego i maltańskiego oraz niemal 71% cypryjskiego, a w krajach tych wytwarzają odpowiednio 42%, 31% oraz 32% wartości standardowej produkcji. Duża rola małych gospodarstw w rolnictwie wymienionych krajów stanowi ważny problem ekonomiczny i społeczny, wskazując, że struktura agrarna nie pozwala znaczącej liczbie podmiotów na osiągnięcie dochodu parytetowego. W Polsce gospodarstwa drobne są w posiadaniu 27% UR

i angażują 52% AWU, a ich przeciętna powierzchnia to 4 ha UR. W Rumunii jest to odpowiednio 22% UR, 41% AWU i 1 ha UR. W przypadkach, gdzie znaczenie gospodarstw drobnych w angażowaniu zasobów pracy jest duże, może się pojawiać konieczność prowadzenia aktywnej polityki strukturalnej na obszarach wiejskich umożliwiającej skierowanie zasobów pracy z gospodarstw marginalnych ekonomicznie do sektorów nierolniczych oraz uwolnienie zasobów ziemi dla pozostałych modeli, w tym głównie gospodarstw rodzinnych. Szczególnie intensywnych przemian struktury agrarnej należy się spodziewać głównie na obszarze państw, które do Unii przystąpiły od roku 2004. W starej Unii gospodarstwa drobne dysponują zazwyczaj niewielkimi zasobami, co samo w sobie ogranicza ich rolę jako ewentualnego rezerwuaru zasobów dla przemian agrarnych. Na skutek dłuższego funkcjonowania tych gospodarstw w ramach WPR przemiany mające na celu konsolidację zasobów rolniczych w dużym stopniu już zaszły, a funkcjonujące gospodarstwa drobne stanowią formę dodatkowej, atrakcyjnej aktywności ludności wiejskiej mającej źródła dochodów poza rolnictwem. Na obszarze państw UE-12 przemiany te dopiero zachodzą i następuje poprawa struktury agrarnej oraz odpływ zasobów pracy do innych działów gospodarki. Należy też zauważyć, że na skutek zróżnicowanego poziomu płac, przeciętne powierzchnie gospodarstw drobnych w starej UE są niejednokrotnie większe niż przeciętne powierzchnie gospodarstw rodzinnych w UE-12.

GOSPODARSTWA WIELKOTOWAROWE

Gospodarstwa wielkotowarowe, zgodnie z przyjętymi założeniami, to takie, w których przeważa najemna siła robocza, zazwyczaj są też duże powierzchniowo. Średnio w UE jednostki te stanowią niecałe 3% gospodarstw, ale wytwarzają aż 47% standardowej produkcji (tab. 1, 4). Gospodarstwa te posiadają 34% ziemi i angażują 16% zasobów pracy (tab. 2, 3). Średnia powierzchnia takiego gospodarstwa w UE wynosi 187 ha UR, a przeciętne zatrudnienie jest na poziomie 4,8 AWU (tab. 5, 6). Na jednego pełnozatrudnionego przypada średnio 39 ha użytków (tab. 7). Obserwowane są jednak duże różnice pomiędzy gospodarstwami wielkotowarowymi w starej i nowej UE. W UE-15 gospodarstwa tego typu stanowią 5,4% ogółu i wytwarzają 49% standardowej produkcji, użytkując 31% gruntów i angażując 22% AWU. W UE-12 gospodarstwa wielkotowarowe stanowią zaledwie 0,6% wszystkich gospodarstw, lecz wytwarzają 37% standardowej produkcji. W użytkowaniu tych gospodarstw jest jednak ponad 40% gruntów i niecałe 9% nakładów pracy. Średnia powierzchnia przeciętnego gospodarstwa wielkotowarowego na obszarze państw UE-12 wynosi 538 ha i jest prawie cztery razy większa niż w UE-15 (140 ha). Na jedno gospodarstwo w nowych państwach UE przypada 11,5 AWU (47 AWU/ha), podczas gdy w UE-15 są to 4 AWU (35 ha/AWU). Taki stan rzeczy wynika ze wspomnianych czynników historycznych. Większość nowych krajów członkowskich (poza Cyprzem i Malta) to państwa postkomunistyczne, w których przez niemal pół wieku dominowała tzw. uspołeczniona forma rolnictwa. Obecne podmioty wielkotowarowe są w większości przypadków byłymi gospodarstwami państwowymi lub spółdzielczymi, przekształconymi w wyniku przemian ustrojowych początku lat 90.

XX wieku. Zachodząca w Europie Zachodniej koncentracja kierowana czynnikami rynkowymi nie była w stanie doprowadzić gospodarstw do przeciętnie takich rozmiarów, jak motywowana decyzjami politycznymi koncentracja w państwach realnego socjalizmu.

Wśród państw UE gospodarstwa wielkotowarowe największe udziały w ogólnej liczbie mają we Francji (31%), w Czechach (18%), Danii (12%), Holandii (12%) i na Słowacji (10%). Na Słowacji gospodarstwa te zajmują ponad 90% powierzchni użytków rolnych i angażują 72% przeliczeniowych jednostek pracy, wytwarzając 93% wartości standardowej produkcji. Średnia powierzchnia gospodarstwa tego typu w Słowacji wynosi 698 ha UR, a przeciętne zatrudnienie w takim gospodarstwie to 16 AWU. Na 1 AWU przypadają 43 ha użytków. Podobna sytuacja ma miejsce w Czechach, gdzie 85% użytków rolnych i 77% zasobów pracy zlokalizowanych jest w gospodarstwach wielkotowarowych, które wytwarzają 91% wartości standardowej produkcji. Jednocześnie są to jednostki o bardzo dużych nakładach pracy na gospodarstwo – 21 AWU i największej w UE średniej powierzchni – 746 ha UR. Duże znaczenie tych gospodarstw w Czechach i na Słowacji wynika z dominującej w tych państwach ścieżki przekształceń po 1990 roku, zakładającej zmianę formy zarządzania przy jednoczesnym zachowaniu stanu posiadania dawnych gospodarstw uspołecznionych. Wśród państw UE-15 gospodarstwa wielkotowarowe duże znaczenie mają w Danii, gdzie są w posiadaniu około 40% gruntów i zasobów pracy, a wytwarzają 68% wartości standardowej produkcji. Podobnie jest we Francji, gdzie dysponują odpowiednio około 60% ziemi i pracy oraz 79% SO. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa wielkotowarowego w Danii wynosi 229 ha, we Francji 109 ha. Gospodarstwa z omawianej grupy mają duże udziały w zasobach ziemi i pracy również w takich krajach, jak Bułgaria, Węgry i Estonia. Są to też jedne z największych gospodarstw w Unii, co również wynika z zaszłości historycznych.

Gospodarstwa wielkotowarowe stanowią mniej niż 0,4% gospodarstw w rolnictwie maltańskim, polskim, rumuńskim, słoweńskim oraz austriackim i irlandzkim. Jednakże w Rumunii podmioty te mają duże znaczenie, ponieważ posiadają 43% użytków, ponad 5% zasobów pracy, a wytwarzają 34% wartości standardowej produkcji. Są to, podobnie jak w większości krajów postkomunistycznych, duże jednostki – o przeciętnej powierzchni 676 ha, i dość niskim jednostkowym zaangażowaniu zasobów pracy (6,8 AWU/gospodarstwo). W Austrii użytki rolne będące w posiadaniu takich gospodarstw obejmują zaledwie 1,7% całości UR, angażują 3,4% zasobów pracy, natomiast ich standardowa produkcja wynosi 7,3%. W Polsce gospodarstwa z omawianej grupy zajmują 9% użytków i absorbują 2% rocznych jednostek przeliczeniowych pracy, wytwarzając 16% wartości standardowej produkcji. Średnie gospodarstwo wielkotowarowe w Polsce ma 676 ha UR, a na jedno gospodarstwo przypada 19 AWU. Polska wśród państw postkomunistycznych jest w tym zakresie dość specyficzna. Przede wszystkim jako w jednym z nielicznych krajów w okresie realnego socjalizmu przeważała prywatna własność ziemi, a po 1990 roku przekształcenia uspołecznionego rolnictwa nie szły w jednym kierunku, stąd pewna część gruntów po podmiotach uspołecznionych została przekazana w ręce gospodarstw rodzinnych [Halamska 1998; Sadowski i Czubak 2012].

TABELA 1. Liczba gospodarstw należących do poszczególnych typów w krajach UE
 TABLE 1. Number of agricultural holdings by type in the EU

Subgrupowanie	Kraj	Ogółem (liczba gospodarstw)	Gospodarstwa		
			rodzinne	drobne	wielkotowarowe
			Ogółem = 100		
1	2	3	4	5	6
UE-12	Bułgaria	357 340	29,4	69,0	1,7
	Cypr	38 370	2,0	96,2	1,8
	Czechy	22 570	76,0	6,4	17,5
	Estonia	19 470	51,5	44,1	4,5
	Litwa	199 650	49,2	50,0	0,8
	Łotwa	83 080	12,9	85,8	1,3
	Malta	12 210	5,0	94,9	0,1
	Polska	1 498 670	30,2	69,7	0,1
	Rumunia	3 724 350	27,4	72,3	0,3
	Słowacja	23 730	0,0	89,7	10,3
	Słowenia	74 460	10,0	89,9	0,1
	Węgry	534 020	34,1	64,9	1,0
UE-12 razem	6 587 920	28,9	70,5	0,6	
UE-15	Austria	149 110	38,3	61,4	0,3
	Belgia	41 920	65,9	27,5	6,5
	Dania	40 520	57,8	30,3	11,9
	Finlandia	63 460	38,6	60,8	0,6
	Francja	506 620	30,6	38,4	31,0
	Grecja	716 880	27,7	71,7	0,6
	Hiszpania	967 280	70,6	23,3	6,1
	Holandia	70 630	51,9	36,6	11,5
	Irlandia	139 760	25,8	74,0	0,3
	Luksemburg	2 170	59,9	38,2	1,8
	Niemcy	297 730	47,1	48,6	4,3
	Portugalia	303 890	18,7	78,6	2,7
	Szwecja	70 350	18,8	79,7	1,5
	Wielka Brytania	182 670	45,3	51,1	3,6
	Włochy	1 615 600	36,4	62,8	0,7
UE-15 razem	5 168 590	41,1	53,5	5,4	
UE-27 razem		11 756 510	34,3	63,1	2,7

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat i FADN.

Source: Own calculations based on FADN and Eurostat data.

TABELA 2. Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach należących do poszczególnych typów w krajach UE

TABLE 2. Utilised Agricultural Area (UAA) of farms, by type in the EU

Subgrupowanie	Kraj	Ogółem (ha)	Gospodarstwa		
			rodzinne	drobne	wielkotowarowe
			Ogółem = 100		
1	2	3	4	5	6
UE-12	Bułgaria	4 475 530	16,3	3,8	80,0
	Cypr	118 410	13,7	64,7	21,7
	Czechy	3 483 510	15,0	0,3	84,8
	Estonia	940 910	36,5	8,0	55,5
	Litwa	2 742 550	58,1	13,2	28,7
	Łotwa	1 796 280	32,2	35,9	31,9
	Malta	11 440	21,3	78,7	0,0

1	2	3	4	5	6
	Polska	14 447 300	63,7	27,0	9,2
	Rumunia	13 306 120	35,6	21,5	42,8
	Słowacja	1 895 490	0,0	9,7	90,3
	Słowenia	482 640	33,8	61,5	4,7
	Węgry	4 686 320	41,5	3,7	54,8
	UE-12 razem	48 386 500	41,0	18,1	40,9
UE-15	Austria	2 878 170	63,4	34,9	1,7
	Belgia	1 358 010	82,6	5,4	12,0
	Dania	2 646 870	48,7	9,5	41,8
	Finlandia	2 290 970	63,9	34,1	1,9
	Francja	27 837 300	29,6	9,0	61,4
	Grecja	5 177 490	44,6	19,4	36,0
	Hiszpania	23 752 690	64,2	4,4	31,4
	Holandia	1 872 340	69,3	11,6	19,1
	Irlandia	4 991 360	52,4	46,7	0,9
	Luksemburg	131 080	82,4	9,3	8,3
	Niemcy	16 704 040	56,0	13,0	31,0
	Portugalia	3 668 150	40,1	18,3	41,5
	Szwecja	3 066 320	52,3	36,5	11,2
	Wielka Brytania	16 881 680	68,7	18,1	13,2
	Włochy	12 856 060	74,3	14,8	10,9
	UE-15 razem	126 112 530	54,8	14,4	30,8
UE-27 razem		174 499 030	51,0	15,4	33,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat i FADN.

TABELA 3. Nakłady pracy ogółem w gospodarstwach należących do poszczególnych typów w krajach UE

TABLE 3. Annual Work Unit (AWU) of farms by type in the EU

Subgrupowanie	Kraj	Ogółem (AWU)	Gospodarstwa		
			rodzinne	drobne	wielkotowarowe
			Ogółem = 100		
1	2	3	4	5	6
UE-12	Bułgaria	406 510	37,7	49,1	13,2
	Cypr	18 590	10,9	70,8	18,3
	Czechy	107 980	21,7	0,9	77,4
	Estonia	25 120	41,6	15,1	43,3
	Litwa	146 750	59,5	25,0	15,5
	Łotwa	85 160	23,2	64,1	12,8
	Malta	4 880	22,5	76,2	1,2
	Polska	1 897 230	45,9	52,1	2,0
	Rumunia	1 610 260	53,7	40,9	5,4
	Słowacja	56 100	0,0	28,4	71,6
	Słowenia	76 630	21,3	76,1	2,6
	Węgry	423 480	43,0	40,3	16,7
	UE-12 razem	4 858 690	45,9	45,4	8,7
UE-15	Austria	114 270	61,1	35,5	3,4
	Belgia	61 550	70,3	13,1	16,6
	Dania	52 320	43,6	14,8	41,6
	Finlandia	59 720	68,4	26,6	5,0
	Francja	779 640	28,0	15,3	56,7
	Grecja	429 530	56,7	40,2	3,1

1	2	3	4	5	6
	Hiszpania	888 970	63,6	8,1	28,3
	Holandia	161 680	48,0	15,9	36,1
	Irlandia	165 370	35,5	63,5	1,0
	Luksemburg	3 680	76,4	18,8	4,9
	Niemcy	545 510	54,3	21,9	23,9
	Portugalia	363 390	25,3	63,2	11,4
	Szwecja	56 840	41,2	48,0	10,8
	Wielka Brytania	266 280	56,3	25,5	18,2
	Włochy	953 790	65,2	27,9	6,9
	UE-15 razem	4 902 540	51,5	26,0	22,4
	UE-27 razem	9 761 230	48,7	35,7	15,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat i FADN.

TABELA 4. Standardowa produkcja (SO) ogółem w gospodarstwach należących do poszczególnych typów w krajach UE

TABLE 4. Standard output (SO) in farms by type in the EU

Subgrupowanie	Kraj	Ogółem (mln euro)	Gospodarstwa		
			rodzinne	drobne	wielkotowarowe
			Ogółem = 100		
1	2	3	4	5	6
UE-12	Bułgaria	2 537	28,6	8,7	62,7
	Cypr	459	12,5	32,6	54,9
	Czechy	3 852	9,3	0,0	90,6
	Estonia	595	24,7	0,8	74,6
	Litwa	1 526	54,6	5,3	40,1
	Łotwa	777	32,4	16,2	51,4
	Malta	96	63,7	31,0	5,3
	Polska	18 987	68,8	15,2	16,0
	Rumunia	10 420	48,9	17,4	33,7
	Słowacja	1 731	0,0	6,7	93,3
	Słowenia	913	48,7	42,1	9,2
	Węgry	5 241	34,6	5,2	60,2
	UE-12 razem	47 134	48,5	12,9	38,6
UE-15	Austria	5 879	80,1	12,6	7,3
	Belgia	7 248	64,6	1,6	33,8
	Dania	8 431	29,5	3,0	67,6
	Finlandia	3 098	76,1	10,9	13,0
	Francja	50 733	17,9	3,2	79,0
	Grecja	6 873	62,9	20,7	16,4
	Hiszpania	34 173	36,6	0,7	62,8
	Holandia	18 930	43,9	1,1	55,0
	Irlandia	4 298	68,4	19,7	12,0
	Luksemburg	269	82,5	6,0	11,5
	Niemcy	41 494	56,2	6,6	37,2
	Portugalia	4 640	32,0	12,9	55,0
	Szwecja	3 733	54,9	17,0	28,1
	Wielka Brytania	19 555	55,6	4,0	40,4
	Włochy	49 460	60,9	5,3	33,8
	UE-15 razem	258 813	46,1	5,1	48,8
	UE-27 razem	305 948	46,5	6,3	47,2

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat i FADN.

TABELA 5. Przeciętna powierzchnia gospodarstw należących do poszczególnych typów w krajach UE (ha)

TABLE 5. The average size of farms by type in the EU (ha)

Subgrupowanie	Kraj	Ogółem	Gospodarstwa		
			rodzinne	drobne	wielkotowarowe
1	2	3	4	5	6
UE-12	Bułgaria	13	7	1	604
	Cypr	3	21	2	38
	Czechy	154	30	7	746
	Estonia	48	34	9	600
	Litwa	14	16	4	498
	Łotwa	22	54	9	547
	Malta	1	4	1	0
	Polska	10	20	4	676
	Rumunia	4	5	1	447
	Słowacja	80	–	9	698
	Słowenia	6	22	4	562
	Węgry	9	11	0	470
	UE-12 razem		7	10	2
UE-15	Austria	19	32	11	117
	Belgia	32	41	6	59
	Dania	65	55	21	229
	Finlandia	36	60	20	114
	Francja	55	53	13	109
	Grecja	7	12	2	440
	Hiszpania	25	22	5	126
	Holandia	27	35	8	44
	Irlandia	36	73	23	118
	Luksemburg	60	83	15	271
	Niemcy	56	67	15	405
	Portugalia	12	26	3	188
	Szwecja	44	121	20	317
	Wielka Brytania	92	140	33	335
	Włochy	8	16	2	123
	UE-15 razem		24	33	7
UE-27 razem		15	22	4	187

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat i FADN.

TABELA 6. Przeciętne nakłady pracy w gospodarstwach należących do poszczególnych typów w krajach UE (AWU/gosp.)

TABLE 6. The average labour force on farms by type in the EU (AWU/hold.)

Subgrupowanie	Kraj	Ogółem	Gospodarstwa		
			rodzinne	drobne	wielkotowarowe
1	2	3	4	5	6
UE-12	Bułgaria	1,1	1,5	0,8	9,0
	Cypr	0,5	2,6	0,4	5,0
	Czechy	4,8	1,4	0,7	21,1
	Estonia	1,3	1,0	0,4	12,5
	Litwa	0,7	0,9	0,4	14,4
	Łotwa	1,0	1,8	0,8	10,4
	Malta	0,4	1,8	0,3	6,0
	Polska	1,3	1,9	0,9	19,3

1	2	3	4	5	6
	Rumunia	0,4	0,8	0,2	6,8
	Słowacja	2,4	–	0,7	16,4
	Słowenia	1,0	2,2	0,9	50,5
	Węgry	0,8	1,0	0,5	12,9
	UE-12 razem	0,7	1,2	0,5	11,5
UE-15	Austria	0,8	1,2	0,4	9,1
	Belgia	1,5	1,6	0,7	3,7
	Dania	1,3	1,0	0,6	4,5
	Finlandia	0,9	1,7	0,4	7,6
	Francja	1,5	1,4	0,6	2,8
	Grecja	0,6	1,2	0,3	3,1
	Hiszpania	0,9	0,8	0,3	4,3
	Holandia	2,3	2,1	1,0	7,2
	Irlandia	1,2	1,6	1,0	4,4
	Luksemburg	1,7	2,2	0,8	4,5
	Niemcy	1,8	2,1	0,8	10,2
	Portugalia	1,2	1,6	1,0	5,1
	Szwecja	0,8	1,8	0,5	5,7
	Wielka Brytania	1,5	1,8	0,7	7,3
	Włochy	0,6	1,1	0,3	5,8
	UE-15 razem	0,9	1,2	0,5	4,0
UE-27 razem		0,8	1,2	0,5	4,8

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat i FADN.

TABELA 7. Relacja między czynnikiem ziemia i praca w gospodarstwach należących do poszczególnych typów w krajach UE (ha/AWU)

TABLE 7. The relationships between factors of land and labour on farms of different types in the EU (ha/AWU)

Subgrupowanie	Kraj	Ogółem	Gospodarstwa		
			rodzinne	drobne	wielkotowarowe
1	2	3	4	5	6
UE-12	Bułgaria	11	5	1	67
	Cypr	6	8	6	8
	Czechy	32	22	10	35
	Estonia	37	33	20	48
	Litwa	19	18	10	35
	Łotwa	21	29	12	53
	Malta	2	2	2	0
	Polska	8	11	4	35
	Rumunia	8	5	4	65
	Słowacja	34	–	12	43
	Słowenia	6	10	5	11
	Węgry	11	11	1	36
	UE-12 razem	10	9	4	47
UE-15	Austria	25	26	25	13
	Belgia	22	26	9	16
	Dania	51	57	32	51
	Finlandia	38	36	49	15
	Francja	36	38	21	39
	Grecja	12	9	6	140

1	2	3	4	5	6
	Hiszpania	27	27	15	30
	Holandia	12	17	8	6
	Irlandia	30	45	22	27
	Luksemburg	36	38	18	60
	Niemcy	31	32	18	40
	Portugalia	10	16	3	37
	Szwecja	54	69	41	56
	Wielka Brytania	63	77	45	46
	Włochy	13	15	7	21
	UE-15 razem	26	27	14	35
UE-27 razem		18	19	8	39

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat i FADN.

PODSUMOWANIE

Znaczenie poszczególnych modeli gospodarstw w krajach UE jest zróżnicowane. Występuje grupa państw, w której znacząca część zasobów i produkcji zlokalizowana jest w gospodarstwach rodzinnych. Z drugiej strony, równie liczna jest grupa krajów, w których duże znaczenie w wytwarzaniu produkcji rolnej i angażowaniu zasobów ma rolnictwo wielkotowarowe. Wśród nich wyróżnić można przede wszystkim kraje nowej Unii Europejskiej, takie jak Czechy i Słowację. Podobną strukturą charakteryzuje się rolnictwo francuskie, estońskie, duńskie, bułgarskie, hiszpańskie i węgierskie. W państwach tych duże, korporacyjne podmioty, pomimo ich niewielkiej liczebności, angażują dużą część zasobów rolniczych (głównie ziemi) i wytwarzają ponad połowę wartości standardowej produkcji. W skali całej UE największe jednak znaczenie mają gospodarstwa rodzinne, które w przeważającej części państw UE angażują największą część zasobów.

Europejski model rolnictwa zakłada dominującą rolę silnych ekonomicznie gospodarstw rodzinnych. Na podstawie przeprowadzonych badań rzeczywiście daje się zauważyć ich przewagę, zaznaczoną przede wszystkim poprzez udział zajmowanej ziemi, absorpcję siły roboczej czy też wysoką partycypację w wytwarzaniu produkcji rolniczej. W przypadku każdego z wymienionych mierników, odpowiednie udziały podmiotów rodzinnych są względnie lub bezwzględnie (powyżej 50%) największe, a dotyczy to zarówno Unii Europejskiej jako całości, jak i jej dwóch wyodrębnionych subgrupowań. Pomimo tego jednak występują znaczne różnice pomiędzy poszczególnymi krajami, a główna granica przechodzi pomiędzy UE-12 i UE-15. W części nowych państw członkowskich rolnictwo rodzinne odgrywa mniejszą rolę niż w krajach zachodnich, na co zasadniczy wpływ mają uwarunkowania historyczne oraz sytuacja ekonomiczna. Z jednej strony, rozdrobniona struktura, powstała niejednokrotnie jeszcze w XIX wieku, zwiększa znaczenie podmiotów drobnych, a z drugiej, przekształcone rolnictwo uspołecznione stało się znaczącym elementem rolnictwa wielkotowarowego. W skrajnym przypadku, jakim jest Słowacja, rolnictwo rodzinne, zgodnie z przyjętymi założeniami, w zasadzie nie występuje, a w kilku innych państwach (Bułgaria, Cypr, Czechy) jego znaczenie jest niewielkie. Trzeba przy tym zaznaczyć, że w nowych krajach członkowskich drobne

gospodarstwa mają zazwyczaj charakter socjalny, co czyni szczególnie ważną większą politykę spójności, nakierowaną na tworzenie pozarolniczych miejsc pracy. Poza redukcją niedostatku może to się przyczynić do „uwolnienia” zasobów ziemi, niezbędnych dla wzmocnienia ekonomicznego gospodarstw rodzinnych. W krajach UE-15 znaczenie gospodarstw drobnych i wielkotowarowych jest zazwyczaj mniejsze, aczkolwiek w krajach cechujących się znaczącą rolą relatywnie intensywnych kierunków produkcji (Dania, Francja, Portugalia), udział rolnictwa wielkotowarowego jest duży.

BIBLIOGRAFIA

- Alexandri C., Luca L., Tudor M., Voicilas D.M., 2008: Dynamika zmian gospodarstw rolnych w Rumunii – czynniki wpływu, implikacje i perspektywy ekonomiczne. [w:] *Dziś i jutro gospodarstw rolnych w krajach Centralnej i Wschodniej Europy*, T. Czekaj, Z. Mirkowska, J. Sobierajewska (red.). IERiGŻ, Warszawa.
- Baer-Nawrocka A., Sadowski A., 2013: Polityczne i strukturalne czynniki wpływające na przemiany w rozmieszczeniu produkcji trzody chlewnej w Unii Europejskiej. [w:] *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 307. Polityka ekonomiczna*, J. Sokołowski, M. Sosnowski, A. Żabiński (red.). Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Bašek V., Divila E., 2008: Struktura czeskich gospodarstw rolnych – dziś i jutro. [w:] *Dziś i jutro gospodarstw rolnych w krajach Centralnej i Wschodniej Europy*, T. Czekaj, Z. Mirkowska, J. Sobierajewska (red.). IERiGŻ, Warszawa, s. 53–66.
- Bedrač M., Cunder T., 2008: Zmiany strukturalne i środki poprawy sprawności i wydajności ekonomicznej gospodarstw rolnych Słowenii. [w:] *Dziś i jutro gospodarstw rolnych w krajach Centralnej i Wschodniej Europy*, T. Czekaj, Z. Mirkowska, J. Sobierajewska (red.). IERiGŻ, Warszawa, s. 67–81.
- Blass G., Božik M., 2008: Perspektywy słowackiego sektora rolnego w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. [w:] *Dziś i jutro gospodarstw rolnych w krajach Centralnej i Wschodniej Europy*, T. Czekaj, Z. Mirkowska, J. Sobierajewska (red.). IERiGŻ, Warszawa, s. 39–52.
- Drygas M., 2015: Kryteria definiowania gospodarstw rodzinnych w wybranych krajach. *Więś i Rolnictwo* nr 1.1 (166.1), s. 11–22.
- Goraj L., Cholewa I., Osuch D., Płonka R., 2010: *Analiza skutków zmian we Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych. Polski FADN*. Warszawa.
- Halamska M., 2015: Specyfika rolnictwa rodzinnego w Polsce: ciężar przeszłości i współczesne uwarunkowania. *Więś i Rolnictwo* nr 1.1 (166.1), s. 107–129.
- Halamska M., 1998: *Dekolektywizacja rolnictwa w Europie Środkowej i jej społeczne konsekwencje*. IRWiR PAN, Warszawa, s. 224.
- Halamska M., Lamarche H., Maurel M.-C., 2003: *Rolnictwo rodzinne w transformacji postkomunistycznej. Anatomia zmiany*. IRWiR PAN, Warszawa, s. 184.
- Józwiak W., Ziętara W., 2013: Zjawiska występujące w rolnictwie unijnych krajów Europy Środkowo-Wschodniej po 2004 roku i wnioski na przyszłość. [w:] *Nowe rozwiązania WPR 2013+ wobec wyzwań rolnictwa członkowskich Unii Europejskiej*, A. Kowalski, M. Wigier, M. Bułkowska (red.). IERiGŻPIB, Warszawa, s. 36–47.
- Klepacki B., 2005: Tendencje zmian w ekonomicznej i społecznej strukturze wsi. [w:] *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, J. Wilkin (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 85–89.
- Pocztą W., Sadowski A., Średzińska J., 2008: Rola gospodarstw wielkotowarowych w rolnictwie Unii Europejskiej. *Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – ekonomika rolnictwa*, t. 95, z. 1, Warszawa, s. 42–56.
- Pocztą W., Szuba-Barańska E., Beba P., Czubak W., 2015: Struktura i ekonomiczna różnorodność a możliwość rozwoju gospodarstw rodzinnych w UE. *Więś i Rolnictwo* nr 1.1 (166.1), s. 59–79.

- Sadowski A., 2012: *Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych z uwzględnieniem wpływu Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*. Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań, s. 368.
- Sadowski A., Baer-Nawrocka A., Poczta W., 2013: *Gospodarstwa rolne w Polsce na tle gospodarstw Unii Europejskiej – wpływ WPR*. Praca zbiorowa pod kierunkiem prof. dr hab. Walentego Poczty. Główny Urząd Statystyczny.
- Sadowski A., Czubak W., 2013: *The priorities of rural development in the EU countries in years 2007–2013*. *Agricultural Economics* 59 (2), s. 58–73.
- Sadowski A., Czubak W., 2012: Zakres i instrumenty polityki rolnej stosowane w różnych systemach społeczno-ekonomicznych w Polsce. [w:] *Wspólna Polityka Rolna a rozwój rolnictwa w Polsce*, W. Czubak, E. Kiryluk-Dryjska, W. Poczta, A. Sadowski (red.). Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań, s. 41–54.
- Sadowski A., Czubak W., 2010: Działanie „Dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów Unii Europejskiej” w opinii wielkopolskich rolników. [w:] *Fundusze Unii Europejskiej jako czynnik modernizacji rolnictwa polskiego*, R. Rudnicki (red.). Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 141–149.
- Wrzaszcz W., 2012: *Poziom zrównoważenia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce (na podstawie danych FADN)*. IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 253.
- Zegar J.St., 2009: *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku*. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Zegar J.St., 2012: *Współczesne wyzwania rolnictwa*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 383.
- <http://ec.europa.eu/eurostat> (dostęp: 20.12.2014).
- <http://ec.europa.eu/agriculture/rica/> (dostęp: 20.12.2014).

MODELS OF FARMS IN THE EUROPEAN UNION

Abstract: The article describes and sets a definition of different farm models under the categories of being family, small, and large scale commercial. Determination was based on the structure of the workforce and relationships between agricultural income to minimum wages. Family farms were dominated by the farming family providing the labour and the income per capita exceeded the net minimum wage in the country. The larger commercial farms are characterized by having a predominance of hired labour. Other farms where the full time income of those engaged in farm work was lower than the minimum wage were classified as small farms.

The survey finds that the dominant form of farm management in the European Union is family farming, which in most EU States involves the largest share of resources. However, there is a group of countries in which large scale commercial production dominates producing a large share of total agricultural production and involving significant land and labour resources.

Small farms, despite the fact that they prevail in a large number of countries, have little economic importance, due to their low level of land resources, and importantly a minor role in the production of domestic agricultural production.

Key words: agriculture, models of farms, the European Union